

Peter Talloen

Waelkens, M. – J. Poblome – P. De Rynck 2011
Sagalassos. City of Dreams, Tongeren.

Zanker, P. 2000
“The city as symbol: Rome and the creation of an urban image”, E. Fentress (ed.), *Romanization and the City: Creation, Transformation and Failures* (*Journal of Roman Archaeology Supplements* 38), Portsmouth (RI): 25-41.

Zuiderhoek, A. 2011
“Oligarchs and benefactors. Elite demography and euergetism in the Greek east of the Roman Empire”, O. van Nijf - R. Alston (eds.), *Political Culture in the Greek City after the Classical Age*, Leuven: 185-196.

Hades ve Kybele Arasında Hierapolis Ploutonion’unda Yeni Arkeolojik Buluntular¹

Francesco D’ANDRIA²

Keywords: Geology, Hierapolis, Sanctuary of Underworld, Carbon Dioxide, Cybele

The site of Hierapolis is characterized by extraordinary natural processes that have produced the landscape of white travertine cascades from which the name Pamukkale (“Castle of cotton”) derives. These phenomena are caused by the presence of an active seismic fault running across the site; the cracks in the terrain produce thermal springs with intense emissions of noxious gases. In the first century BC, Strabo wrote of a cave with a sanctuary dedicated to the gods of the Underworld, from which it took the name Ploutonion. In 2012, the excavations conducted by the Italian Archaeological Mission made it possible to identify the Sanctuary, bringing to light the entrance to the cave, marked by a dedicatory inscription to Pluto and Kore. The 2013 campaign saw the excavation of the most ancient levels, characterized by the presence of a stepped altar typical of the phrygian cult of Cybele.

Anahtar kelimeler: Jeoloji, Hierapolis, Yeraltı dünyasının kutsal alanı, Karbondioksit, Kybele

Hierapolis sit alanı, Pamukkale (“pamuk kalesi”) adının kaynağı olan beyaz traverten şelaleleri oluşturan olağanüstü doğal olaylarla şekillenmiştir. Bu doğal olaylar, sit alanını kateden aktif sismik fayın varlığından kaynaklanmaktadır; yeryüzündeki kırıklardan zehirli gazlarla birlikte termal su kaynakları çıkmaktadır. Birinci yüzyılda Strabon, Ploutonion adını alan yeraltı tanrılarına adanmış mağara ile birlikte bir kutsal alandan söz etmiştir. 2012 yılında İtalyan Arkeoloji Heyeti tarafından yürütülen kazı çalışmaları, Plouton ve Kore ithaf yazıtını taşıyan mağara girişini gün ışığına çıkartarak Kutsal Alan’ın tanımlanmasını sağladı. 2013 yılı kazı çalışmalarında, mağaranın üstünde yer alan anakaya üzerindeki en eski tabakalarda Phryg Kybele kültürünün tipik basamaklı sunağı tespit edildi. Yunan kolonisinin kurulmasından önce Hierapolis, Anadolu’nun büyük Ana Tanrıçası’na ithaf edilmiş kutsal bir yerdi.

¹ Hakeme Gönderilme Tarihi 31.05.2017, Kabul Tarihi 09.10.2017.

² Francesco D’ANDRIA. Salento Üniversitesi Arkeoloji Bölümü, LECCE, İTALYA; e-mail: francesco.dandria@unisalento.it.

Mitoloji ve Jeoloji¹

J. Ustinova son kitabında doğa olaylarının ve özellikle mağara, kaynak ve boşlukların antik toplumlara ne kadar derinden etkilediğini açıkça ortaya koymuştur (Ustinova 2009). Farklı doğa özellikleri gösteren bu yerlerin etrafında, tanrının sahip olduğu özelliklerin sıklıkla doğrulanmasının ya da aklın insanüstü bir bilgiye ulaştığı “*enthousiasmos*”un deneyimlediği kutsal alanlar ve kült mekanları gelişmiştir (Ustinova 2009: 13-28). Bu kendinden geçme uygulamaları sonucunda, bilişsel psikoloji ve nörolojik bilimin daha iyi anlaşılmasını sağlayacağı farklı bilinç durumlarından geçerek tanrısal vahiy ya da şifa elde ediliyordu.

Mekân, peyzaj, doğa olayları arasındaki ilişkinin araştırılmasında Hierapolis sit alanı en özel uygulama alanlarından birini oluşturmaktadır. Phryg kenti, Maiandros'un kollarından biri olan Lykos Nehri Vadisi'ne hakim, paralel iki dağ sırası olan batıda Babadağ (Salbakos) ve doğuda Çökelez Dağ'a göre daha alçak bir platform, graben, oluşturan bir plato üzerinde yer almaktadır.

Tüm alan, hem batı tarafta modern Denizli yerleşimi boyunca, hem de doğu tarafında antik Hierapolis kenti içinden geçen fay hattında meydana gelen sismik hareketlerle şekillenmiştir². Phryg kentinin tarihi içinde silinemez izler bırakan ve günümüzde gördüğümüz kalıntıları şekillendiren güçlü depremlerin mevcudiyeti doğrulanmaktadır (Fig. 1)³. Pamukkale fayı olağanüstü doğal olaylar yaratmıştır. Bugün hala Türkiye'nin turist güzergahları arasında vazgeçilmez bir noktadır; burada bir kilometreden daha uzun bir cephede beyaz travertenler seyahat programlarının “zorunlu” bir etabını oluşturmaktadır.

Pamukkale beyaz travertenleri de bu yoğun sismik olayların ürünüdür ve yer kabuğunun kırılmasıyla yaklaşık 35 derece sıcaklığındaki yeraltı termal kaynak suları yüzeye çıkmaktadır. Atmosferle karşılaşınca suyun içindeki kalsiyum karbonat çökerek kent dışındaki manzarayı oluşturan farklı oluşumlara neden olmaktadır. Bu kırıklardan yüksek konsantrasyonda karbondioksit CO₂ gibi zehirli gazlar dışarıya çıkmaktadır. Duisburg-Essen Üniversitesi'nden Prof. Dr. Hardy Pfanz ve Ankara Üniversitesi'nden Prof. Dr. Galip Yüce tarafından yakın zaman önce yapılan ölçümlerde bazı noktalarda CO₂ yüzdesi atmosferdeki oksijene oranla % 90'a ulaşmaktadır (Pfan et al. 2014: 110-112). Antik Çağ'da yaşayanlar tarafından tanrı Plouton ve Persephone'nin oturduğu yeraltı dünyasının girişlerinden biri olarak tanımlanan bu açıklık çok sayıda hayvanın ölümüne neden oluyordu (Fig. 2). Hem antik çağda ikamet edenler hem de günümüzde ziyaret

¹ Maria Piera Caggia ve Tommaso Ismaelli'ye metnin ve figürlerin hazırlanmasındaki yardımları için teşekkür ederim. İtalyanca metin Türkçeye Dr. Nalan Fırat tarafından tercüme edilmiştir. Fig. 3 ve 5 dışındaki tüm Fig. ler Hierapolis İtalyan Arkeoloji Heyeti Arşivi'ne aittir.

² Sismik faydan kaynaklanan olaylar hakkında bkz. Altunel – Hancock 1996; Altunel 2000; en son Hierapolis jeolojik haritası için bkz. Marabini 2015 : 7-12. İki komşu kent Hierapolis ve Laodikeia'yı vuran depremlerin karşılaştırmalı çalışması için bkz. Kumsar et al., 2016: 519-536, bölgenin sismolojisiyle ilgili geniş kaynakça yer almaktadır.

³ Mighetto – Galvagno 2012: 469-494.

Fig. 1. Hamam-Kilise. Deprem nedeniyle eğimli hale gelen doğu duvarı.

Fig. 2. Ploutonion yakınındaki CO₂ gazı nedeniyle ölmüş olan kuşlar.

Fig. 3. Pamukkale'ye "pamuk kale" adını veren beyaz travertenler (Fotoğraf A. Gandolfi).

edenler için mağaranın "Cehennem Kapısı" olarak adlandırılmasına neden olan olumsuz algılama, devamlı akan kaynak sularıyla oluşan beyaz travertenlerle cennet imgesine (Beyaz Cennet) dönüşmüştür (Fig. 3). 2000 yıl önce olduğu gibi bugün de bu tükenmez kaynaklar, sağlık, esenlik ve verimlilik sağlamaktadır⁴.

Akdeniz'in çeşitli yerlerinde mevcut olan mağaralar ve doğal oyuklar, buralarda meydana gelen depremler ya da volkan faaliyetleri, yeraltının derinliklerinde ve Cehennem Krallığı'nda yaşayan yeraltı tanrılarıyla bağlantılı kült uygulamalarının ortaya çıkmasını sağlıyordu⁵. Yunanistan'da Eleusis Kutsal Alanı'nın içinde Kore'nin Pluton tarafından kaçırılması meydana gelmişti, Peloponnesos'un güney ucundaki Tainaros Mağarası ise, Herakles'in köpek Kerberos'u Hades'ten çıkardığı ve ölümler kehanetinin bulunduğu "öteki dünyanın kapısı" olarak kabul ediliyordu. Kuzey-batı Yunanistan'ın uzak bir yerinde, Epiros'ta yeraltı dünyasına atıf yapan ismiyle Akheronte nehri boyunca yer alan ünlü Nekyomanteion'da ölümlerin ruhları sorgulanıyordu (Dakaris 1993) (Fig. 4).

Sicilya'da Enna yakınlarında, Khromotiacee yosunlarının yayılması sonucu kırmızı rengiyle dikkat çeken Pergusa Gölü'nde Kore'nin kaçırılması gerçekleşmişti. Varrone,

⁴ Toplumdaki olumsuz algının olumlu algıya dönüşmesi ve dini uygulamalar D'Andria tarafından Ploutonion ve Kutsal Alan (2014a, Cehennem'den Cennet'e) ve Aziz Philippus'un Mezarı konulu makalelerinde tartışılmıştır.

⁵ Mağaralar ve onlara bağlı olayların toplum psikolojisi üzerindeki etkisi için bkz. Ustinova 2009, özellikle edebi metinlere dayanan Maiandros Vadisi'ndeki Ploutonion için 84-87.

Fig. 4. Akdeniz'deki yeraltı dünyasıyla bağlantılı başlıca kutsal yerler.

Fig. 5. Valle d'Ansanto'daki Mephitis Kutsal Alanı (Archigramma tarafından yapılan 3 boyutlu sanal rekonstrüksiyon, Mele 2008).

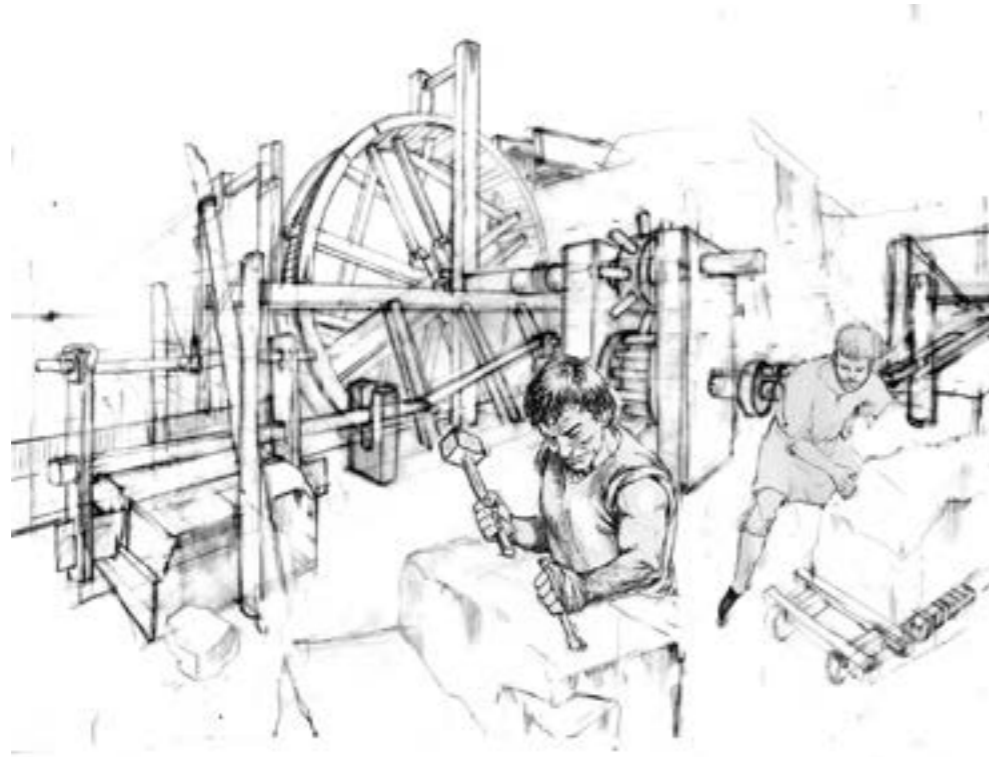

Fig. 6. İ.S. III. yüzyıla tarihlenen Hierapolis lahdi üzerinde betimlenen su gücüyle çalışan bıçkı (Fikir: F. D'Andria, uygulama: InkLink).

Campania'da Valle d'Ansanto'daki Tanrıça Mephitis (Latince kötü koku yayan anlamına gelen *mephiticus* terimi bu kelimedenden türemiştir) Kutsal Alanı'ndaki ölümcül gaz salınımlarıyla, Kharoneia, yani Ploutonion ya da Akherontea ile benzerlik kurmaktadır (Fig. 5). Varrone bu olayı latince *spiraculum* kelimesiyle yani yeryüzünün nefesini verdiği yer olarak belirtmektedir. Servius, Aeneis yorumunda burada termal su kuyularından yayılan gazlarla boğulan hayvanların kurban edilme (kansız bir şekilde) uygulamalarını anlatmaktadır: “*victimae... non immolarentur, sed odore perirent ad aquam adplicatae, et hoc erat genus litationis*”. Servius'un hayvanların ölümüne kötü kokulu havanın neden olduğunu belirtmesi dikkat çekicidir⁶.

Hierapolis, Zengin Su kaynakları ve Gaz Salınımı

Bu sular kent yaşamında olağanüstü bir kaynak haline gelmiş ve tarlaları sulamada kullanılmıştır, Vitruvius'un tanıklığında görüldüğü gibi traverten kanallar oluşturularak tarlalar arasındaki sınırları da belirtmektedir (Vitruvius VIII, 3): “*Her sene sağda ve solda toprakta*

⁶ Güney İtalya'daki Mephitis Kutsal Alanı'yla ilgili genel olarak bkz. Mele 2008; özellikle Ansanto Vadisi'ndeki Kutsal Alan için 203-369.

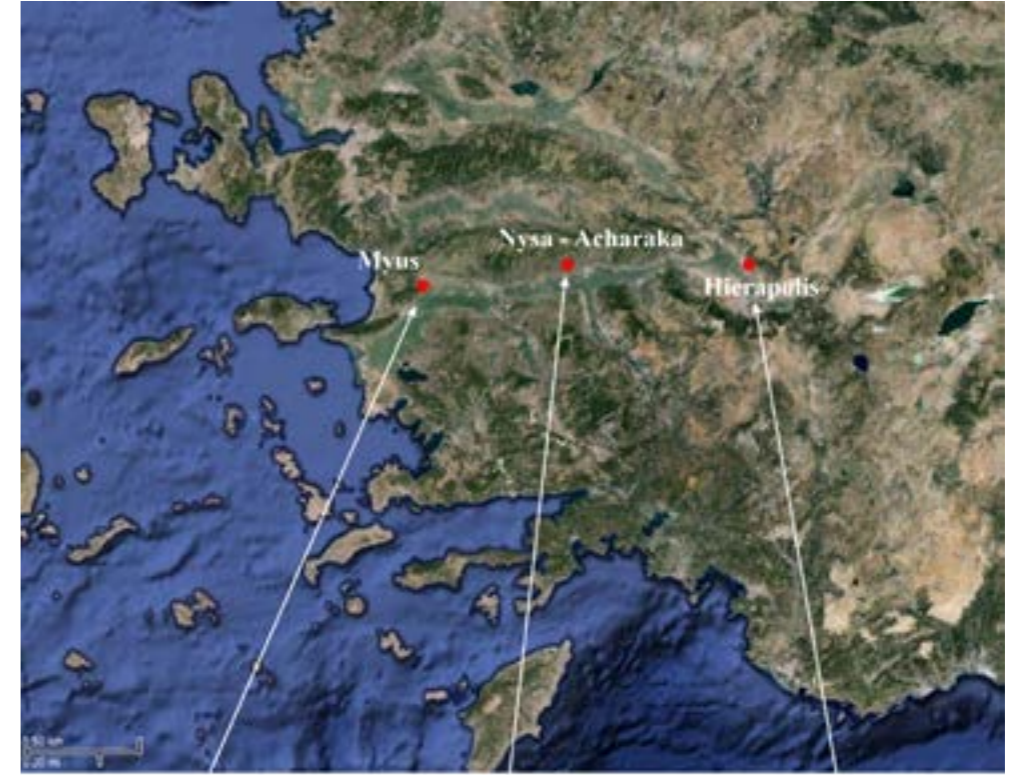

Fig. 7. Maiandros Vadisi'ndeki Ploutonion'nun haritası: yerel darphanelerde basılan sikkelerde yeraltı kültürleriyle ilgili temalar yer almaktadır.

sınırlar oluşturularak içinden geçmektedir ve bu kabuklarla tarlaların sınırları oluşmaktadır” (“*Ita quotannis dextra ac sinistra margines ex terra faciundo inducunt eam et efficiunt his crustis in agris saepa*”). Su önemli teknolojik keşiflerin de kaynağı olmuştur, III. yüzyıla tarihlenen traverten bir lahdi üzerinde yer alan kabartmada hidrolik bir bıçkı betimlenmiştir (Fig. 6), Ephesos Gerasa örneğinden yaklaşık iki yüzyıl önceye tarihlenmektedir⁷. Bu nedenle Hierapolis, tiyatrodaki yer alan bir epigramda *potnia nymphon* “görmekli su

⁷ Grewe – Kessener 2007: 227-234. Ephesos'ta bulunan için bkz. Mangartz 2007: 235-242; Gerasa'daki hidrolik bıçkı için bkz. Seigne – Morin 2007: 243-257.

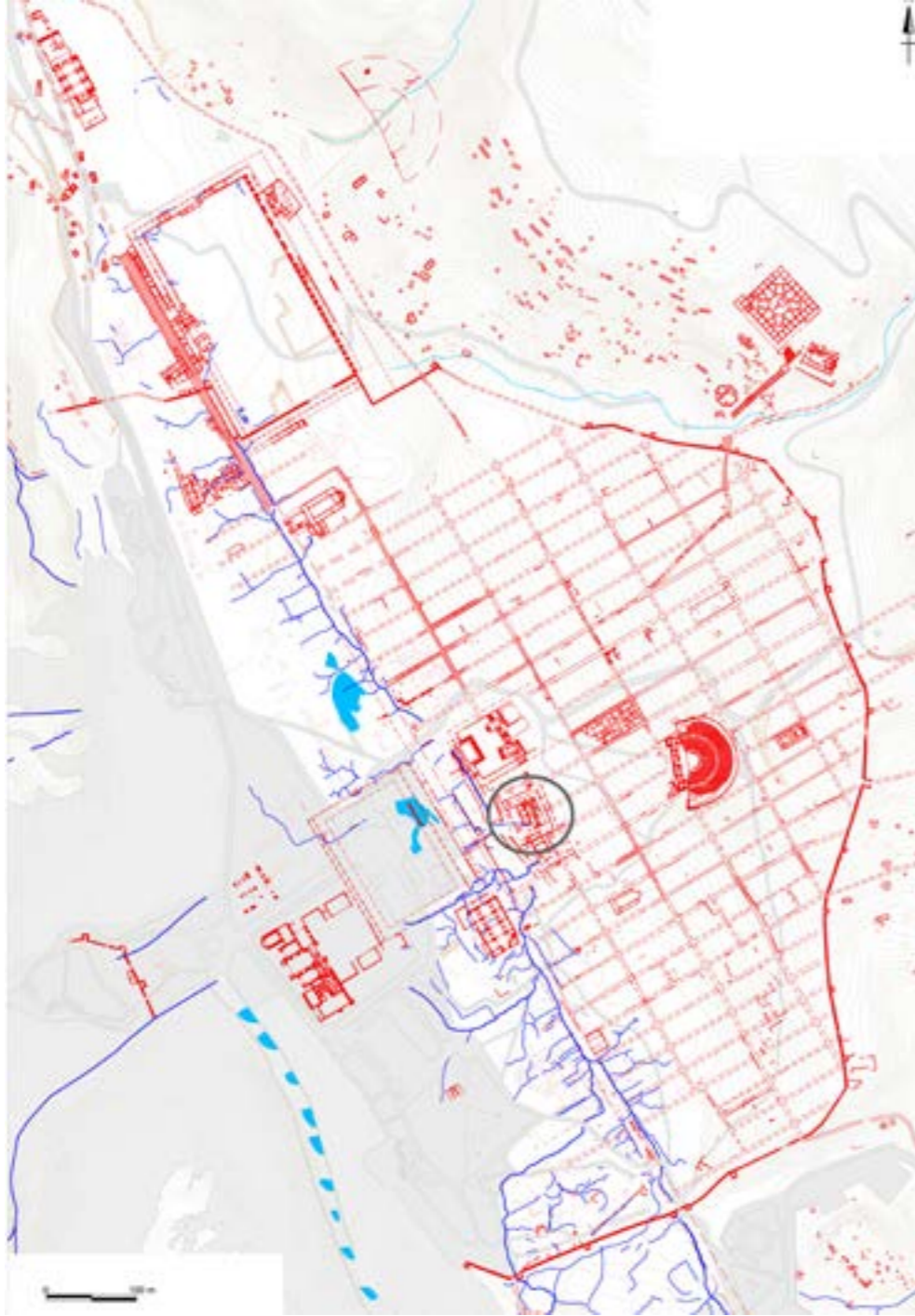

Fig. 8. Ploutonion'u gösteren Hierapolis haritası (Phrygia Hierapolisi Yeni Atlası).

Fig. 9. Sıcak hava balonu ile çekilen fotoğraf: A- Apollon Kutsal Alanı; B- Ploutonion.

kaynaklarıyla süslü nymphelerin kraliçesi” olarak tanımlanmıştır (Ritti 2006: 112-114) ve tiyatrodaki Persephone'nin kaçırılması sahnesinin betimlendiği kabartmada termal sularla oluşan traverten havuzları anımsatan bir manzara yer almaktadır (D'Andria 2011). Ancak, kırıklardan çıkan gaz yaklaşan canlılar için son derece zehirlidir ve antik dünya insanları kaygı uyandıran bu olayı kutsalın varlığıyla birleştiriyorlardı. Çok sayıda yazar bu merak uyandıran olayları tasvir etmiştir, Hierapolis'in dışında Nysa yakınındaki Akharaka ve Magnesia'da yeraltı tanrıları Hades ve Persephone ile bağlantılı Ploutonion olarak belirtilen kült yapıları yer almaktadır (Fig. 7). Strabon, Augustus Döneminde Hierapolis Ploutonion'una geniş yer verir ve bir mağara ile orada meydana gelen olaylardan söz eder: mağaranın önünde bir çit yer almaktadır “ve burası o kadar kalın ve yoğun bir dumanla doludur ki toprağı görmek mümkün değildir” (“*touto de pleres estin omichlodous pacheias achluos oste mogis tou daphos kathoran*”). Özellikle soğuk aylarda sıcak su yoğunlaşır, kaynağın yakınında duman bulutu oluşur. Strabon'un mağaraya attığı serçeler, sızıntıyı soluyunca hemen ölürlür. Nicola Zwingmann bu tanıklıkla ilgili olarak, doğal olayların uyandırdığı ilgi ve antik dünyada turistik bir etki yarattığının altını çizerek geniş bir yorum yayınladı (Zwingmann 2012). Zwingmann ziyaretçilere serçelerin, kutsal alanda çalışan kişiler tarafından mekânın yok eden gücünün etkilerini göstermek üzere sağlandığını ileri sürmektedir. Strabon, boğaların havayı soluyarak boğulmalarıyla kurban edildiklerinden ve sadece Kybele rahiplerinin

Fig. 10. *Ploutonion'un planı (Phrygia Hierapolisi Yeni Atlası).*

Fig. 11. *Ploutonion mağarasının ion düzenindeki cephesi, Plouton ve Kore ithaf yazıtı.*

Fig. 12. *Ploutonion alanının sıcak hava balonuyla çekilen fotoğrafı.*

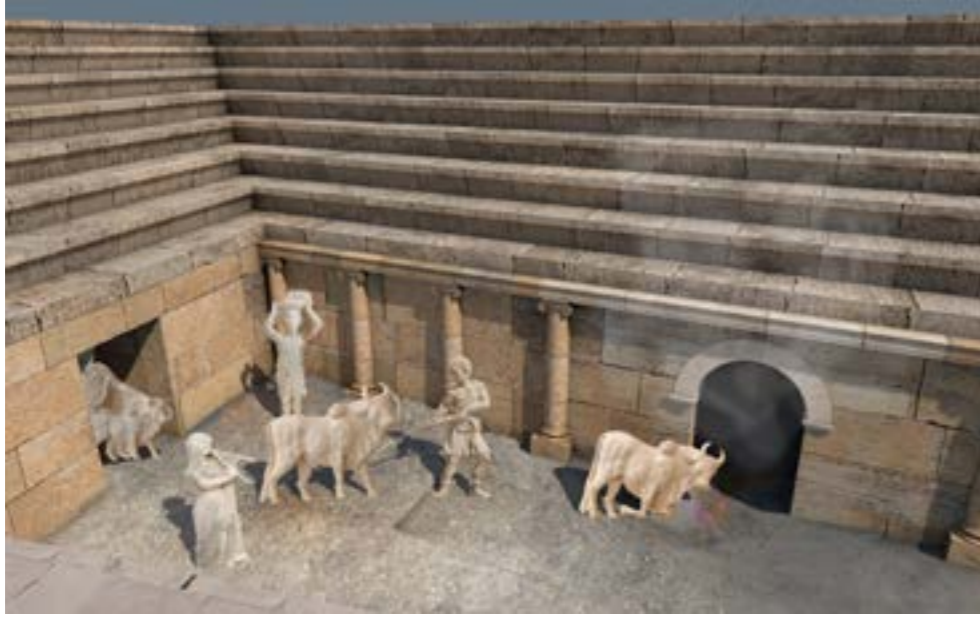

Fig. 13. Ploutonion mağarasının girişinin 3 boyutlu sanal rekonstrüksiyonu, önünde karbon diyoksit gazıyla boğulan boğaların kurban edilmesi (M. Limoncelli).

Fig. 14. 2015 yılı restorasyon çalışmalarından sonra Ploutonion theatronu.

Fig. 15. Ploutonion'un temenos duvarı.

mağaraya girebildiklerini ve zarar görmediklerinden söz etmektedir. Antik Çağ yazarları bu olayları açıklayamamışlardır. Cassius Dione: “Nedenini anlayamıyorum ama gördüğümü gördüğüm gibi duyduğumu duyduğum gibi söylüyorum” (*Ou men kai ten aitian autoû sunnoesai echo, lego de a te eidon os eidon kai a échousa os échousa*). Ammianus Marcellinus IV. yüzyılda şöyle söz eder “zehirli bir duman yaklaşan her şeye zarar vermektedir ... sadece hadım kişiler hariç: bu duruma neyin neden olduğunun açıklamasını fizikçilerin spekülasyonlarına bırakalım” (*Unde emergens itidem noxius spiritus ... quidquid prope venerat conrumpebat, absque spadonibus solis, quod qua causa eveniat, rationibus physicis permittatur*)

İmparatorluk Çağında da başka tanıklıklarda Kybele'ye referans yapılmaktadır ve bu VI. yüzyıl başlarına kadar devam eder. Yeni Platoncu Damascius Ploutonion'u ziyaretinde mistik bir deneyim yaşadığından söz eder, rüyasında kendisini Attis olarak ve tanrıların annesinin Hades'den dönüşünü sembolize eden Ilarie bayramının kutlandığını görür. Aphrodisias'a dönünce Damascius filozof arkadaşı Asklepiodotos'a olayı anlatınca “bir rüyanın yerine bir rüya” olarak değil “küçüğün yerine daha büyük bir mucize” olarak yorumlar, “*thauma meizon anti elattonos*”⁸.

Arkeolojik Araştırmalar ve Ploutonion'un Belirlenmesi

Bu tanıklıklar 2007 yılından itibaren Hierapolis'deki kazı çalışmalarında olağanüstü

⁸ Edebi metinlerde Ploutonion'un tanımlanması için bkz. Ritti 1985: 7-15.

Fig. 16. Ploutonion, kuzey tarafı: tamamlanmamış sütun tamburlarıyla Dor Portikosu'nun sütunu.

da yapılan yeni bir okuma sonucunda, yapının kuranın çekildiği yuvarlak monopterosla beraber kehanet işlevi olduğu anlaşıldı (Ismaelli 2009). Bu yapıda ünlü alfabetik kehanet yazıtı bulunmuştur. Klaros kehanetinde olduğu gibi kehanet kontekstinde mantis, ritüel eylemleri yerine getirmeden önce kuyudan su almaktadır (Moretti et al. 2014: 33-49). Hierapolis Atlas'ı için Apollon Kutsal Alanı'nın güneyindeki alanın araştırılması sırasında saptanan anıtsal yapıların mevcudiyeti ve Pamukkale Termal'in havuzunu besleyen önemli termal kaynakların varlığı ile traverten havuzları oluşturan kanallar, Ploutonion'un nerede olduğu araştırmalarını sonuca ulaştırdı (*Atlante di Hierapolis*) (Fig. 9). 2010 yılındaki araştırmalar anıtsal bir yapının gün ışığına çıkartılmasını sağladı; theatron, su kaynağı ve geceleri gazın daha yoğun olduğu kuşların ve küçük hayvanların ısıya çekilerek öldüğü karbondioksit gazının çıktığı bir mağara ile şekillenmiştir (Fig. 10). Gerçekten de sabahları küçük kuşların kalıntıları bulunmakta ve hatta baykuş gibi yırtıcı hayvanlar, ölü hayvanları yemek için geldiklerinde kimi zaman onlar da boğulmaktadır. Mağaranın girişi kurt ve sansar gibi yırtıcı memelileri çekmektedir; buradaki ölü kuşları yiyorlar ve onlardan

arkeolojik buluntularla teyit edildi (Fig. 8)⁹.

Ploutonion, edebi kaynaklardan elde edilen bilgilerin ışığında, Heyet'in çalışmalarının ilk döneminden itibaren araştırmalara konu olmuştur. 60'lı yıllarda Gianfilippo Carettoni Apollon Kutsal Alanı'nda yapılan kazılar zehirli gaz çıkan ve termal kaynağın fokurdadığı bir kuyunun üzerine inşa edilmiş bir yapıyı gün ışığına çıkarttı (Carettoni 1963-1964). Kuyunun küçük boyutuna rağmen mermer deniz kabuğuyla çerçevelenmiş olması ve antik metinlerin de etkisiyle, açıklıktan çıkan gaz nedeniyle kuşların boğulmasının da doğrulanmasıyla, kuyu Ploutonion olarak tanımlandı. Tommaso Ismaelli tarafından 2009 yılın-

Fig. 17. Ploutonion: abaton (iç oda, inisiyelere ayrılmıştır), istiare uygulaması için yataklar.

Fig. 18. Kazılardan hemen sonra Ploutonion, restorasyon çalışmalarından önce; sağda mermerden sarmal şeklindeki yılan heykeli.

⁹ Hades Kutsal Alanı'nın tanımlanmasını sağlayan kazı sonuçları için bkz. D'Andria 2013: 157-217.

Fig. 19. Hellenistik Dönem'e tarihlenen adak eşyaları, iğ şeklindeki unguentariumlar çoğunluğu oluşturuyor (iö. II. yüzyıl).

Fig. 20. Ploutonion: theatronun summa caveasının yukarısındaki Nero Portikosu'nun sanal rekonstrüksiyonu (M. Limoncelli).

Fig. 21. Ploutonion: kuş kemikleri içeren adak buluntuları.

geriye sadece kanatları kalıyor. Tüm bu öğeler Strabon tarafından tanımlanmış Ploutonion'un izleri üzerinde olduğumuzu düşündürmektedir. 2012 yılı çalışmaları sırasında mağaranın giriş kapısının kemerinin üzerinde yer alan ithaf yazıtının bulunması bu soruyu kesin olarak cevaplandırdı. Metin şöyledir: *Ploutoni kai Kore ten psalida...: kemeri Plouton ve Kore'ye ithaf etti* (D'Andria 2014b: 366-367, Fig. 11, 13-15)

Plouton Kutsal Alanı'ndaki Mekânsal Düzenleme, Mimari ve Heykeller

Kazılar tüm kutsal alanı ortaya çıkartarak edebi metinlerle arkeolojik verileri olağanüstü bir şekilde birbirine bağladı¹⁰ (Fig. 12). Mağaraya girişte İon düzeninde yarım sütunlarla süslü duvar yer almaktadır; üzerinde yaklaşık 30 m uzunluğunda 600 kadar izleyiciyi ağır-layan düz bir tiyatro bulunmaktadır¹¹. Knidos'daki Apollon Karneios Kutsal Alanı'nda (Love 1973: 419-424; Nielsen 2002: 138, 139, Fig. 63; Bruns-Özgan 2002: 66-72, Fig. 87.) olduğu gibi tiyatro ile altındaki alan arasındaki seviye farkı inananların aşağıya inmesine

Fig. 22. Ploutonion: elyos çalan Geç Arkaik Dönem'e tarihlenen vazo.

engel olmaktadır: sadece kütle görevli kişilere ayrılmış olan mağaranın önündeki alana girmeksizin Kybele rahiplerinin törenlerini ve boğaların kurban edilmesini izleyebilmektedirler (Fig. 13). Theatronun varlığı Cassius Dione'nin III. yüzyıl başlarındaki tanıklığına uymaktadır (Fig. 14). Kutsal alanın yapısı İÖ I. yüzyıla tarihlenen son derece güzel temenos duvarı ile çevrili farklı öğelerle şekillenmiştir (Fig. 15). Mağaranın önündeki tholosun iki yanında ritüel ve tedavi amaçlı havuzlar yer almaktadır; kuzey taraftaki portiko Geç Hellenistik Dönem'e tarihlenmesine rağmen Dor düzeninde sütun dizisine sahiptir (Fig. 16). Sütun gövdeleri istemli olarak taslak halinde bırakılmıştır, böylece zarif işçilikli sütun başlıkları ile karşıtlık oluşturmaktadır. Böylesi bir işçilik Kibyra Tiyatrosunun Kapısı'nda ve Roma Porta Maggiore'de karşımıza çıkmaktadır. Fayın üzerinde yer alan mekânlardan birinin iki yanında yer alan sekiler istiare törenlerini hatırlatmaktadır. Ayrıca Strabon da Maiandros Nysa'sının yakınındaki Akharaka Ploutonion'undan söz ederken bu

Fig. 23. Ploutonion'dan pişmiş toprak kourotrophoi

olaydan referans vermektedir (Fig. 17). Heykeltraşi süslemeler de kutsal alan kontekstiyle uyumludur (D'Andria, baskıda a.). Özellikle 2013 yılında Cehennem Kapısı'nın önünde gün ışığına çıkartılan iki mermer heykelin sembolik anlamı son derece önemlidir; ölümler krallığının bekçisi üç başlı köpek Kerberos heykeli ve yeraltı dünyasıyla bağlantılı bir asaya sarı yılan heykeli (Fig. 18) vardır. Adak buluntularının kazısına da başlanmıştır; kimi zaman taş sunaklarla da bağlantılıdır, etrafında Apollon Tapınağı'nın kuzeyinde eskharonda (inceleme ve yayın aşamasındadır) olduğu gibi yoğun yakma izleri görülmektedir¹². Adak buluntuları genellikle unguentarium (Fig. 19) ve libasyonla bağlantılı ağız kısmı toprak yüzeye gelecek şekilde yerleştirilmiş açık formlu kaplardan oluşmaktadır; bunlar arasında çok sayıda Megara kâseleri veya Erken İmparatorluk Çağı'na ait kabartmalı kaplar yer almaktadır¹³. Bu buluntu grubunu tanımlayan eserler arasında kullanım izleri taşıyan kandiller bulunmaktadır. VII. yüzyıla tarihlenen örnekleri mağaranın hemen girişinin önünde çok sayıda ele geçmiştir; bunlar Damascius'un tanıklıklarıyla örtüşmektedir. Sadece birkaç on yıl sonra, olasılıkla Iustinianus zamanında mağaranın girişi büyük bir toprak tabakası,

¹⁰ 2009-2011 yılı çalışmaları için bkz. Panarelli 2016: 293-320.

¹¹ Theatronun ilk sunumu için Bkz. D'Andria 2013: 169-171.

¹² Semeraro 2012: 309-314; Apollon Kutsal Alanı'ndaki paleobotanik araştırmaları için bkz. Fiorentino et al. 2012: 49-55.

¹³ Adak buluntuları için bkz. Giannico 2013-2014.

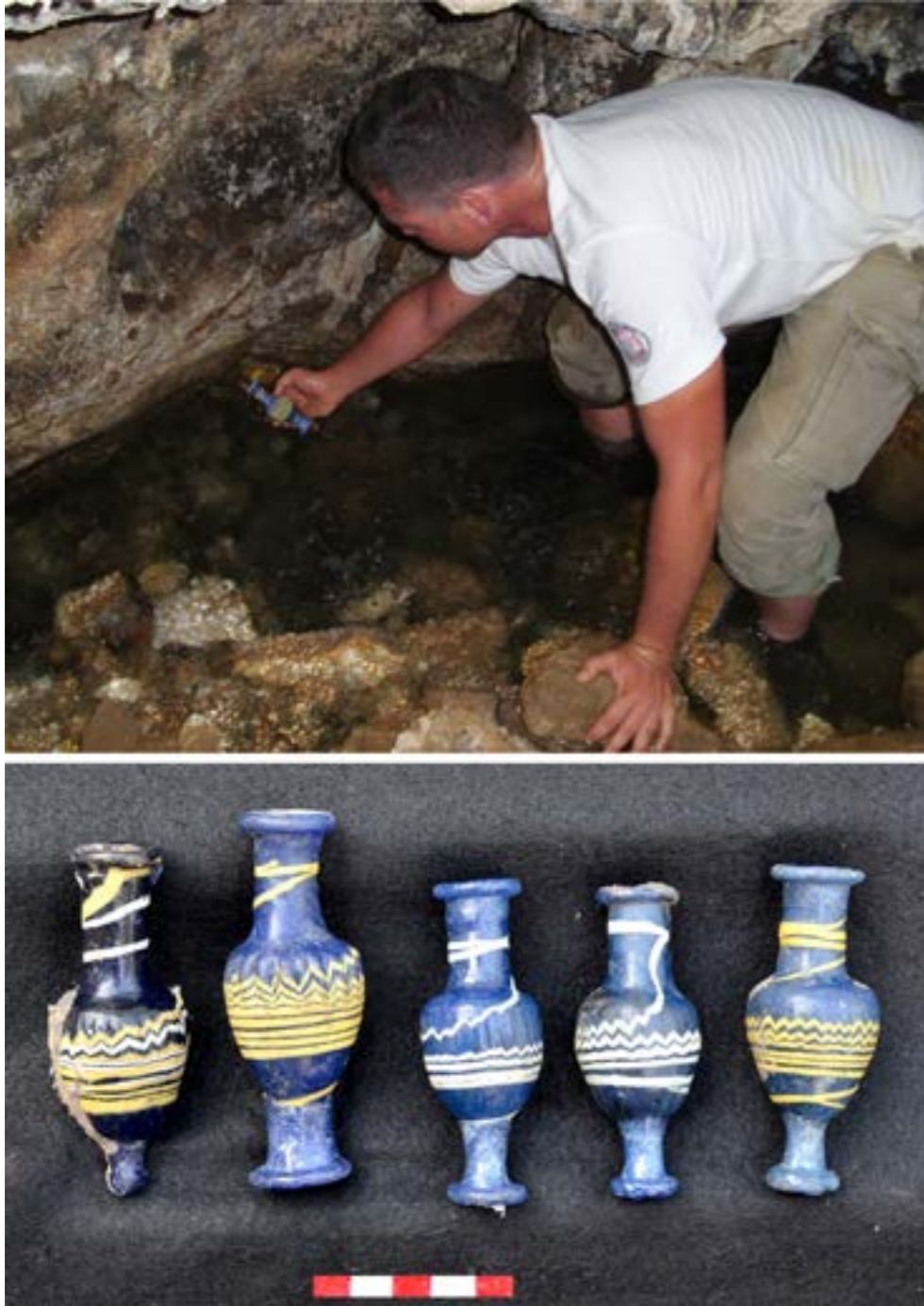

Fig. 24. Mağaranın girişinde bulunan mavi camdan unguentarium.

blok ve yıkılmakta olan yapılardan alınan mimari öğelerle kapatılmıştır. Bunların arasında mermer bir portikoya ait İmparator Neron ithafını taşıyan bloklar tanınmaktadır¹⁴ (Fig. 20).

Kalıntılar arasında ortaya çıkartılan biyoarkeolojik buluntular özel bir önem taşımaktadır; tohumlar ve karbonlar aynı zamanda kurban törenlerine ait hayvan kemikleri de inceleme aşamasındadır¹⁵. Büyük kısmı kuş, horoz ve güvercin kalıntılarıdır, aynı zamanda çok sayıda çok küçük kemikler de yer almaktadır. Jacopo De Grossi Mazzorin yönetiminde arkeozoolog bir ekip tarafından kazı ve incelemeleri yapılacaktır¹⁶ (Fig. 21). Bunlar da yine Strabon'un mağaraya atılan kuşların varlığıyla ilgili tanıklığını hatırlatmaktadır.

Kutsal Alan'ın En Eski Dönemleri

2013 yılındaki yoğun kazı çalışmaları özellikle, üst kısmına İmparatorluk Döneminde theatronun inşa edildiği mağaranın üzerindeki kayadaki en eski tabakalara ulaşılmasını sağladı. Hierapolis'de ilk kez koloni döneminden öncesine ait kullanım izlerine rastlandı. Gerçekten de sadece iki adet Phryg keramiği parçası Kuzey Agora alanında, kenti çevreleyen platolardan taşınmış toprağın içinde bulundu. Ploutonion kayası, Kybele kültürünün Arkaik Dönemlerinde tipik Phryg basamaklı sunağının etrafındaki gibi bir dizi kesik, yuva ve oyuk ile adeta işaretlenmiştir (D'Andria b, baskıda). Bu sunaklarla bağlantılı olarak, territoryumdaki yüzey araştırmalarında ve Laodikeia Asopos Tepesi'deki kazılarda ele geçen buluntularla kıyaslanabilecek Protohistorik Dönem'e tarihlenen çok sayıda keramik parçası bulunmuştur¹⁷. Hierapolis'teki Demir Çağı yerleşimlerini anlayabilmek için 2016 yılında Denizli Müzesi arkeologları tarafından Arkeoloji Parkı'nın girişindeki Kuzey Nekropolis'te yapılan kazılar büyük önem taşımaktadır. Bu kurtarma kazılarında ilk kez Hierapolis'te Demir Çağına ait yerleşim yapıları gün ışığına çıkartıldı. Lykos Nehri'nin geniş düzlüğüne bakan Çökelez Dağı'nın eteklerini kapladığına inanılan geniş bir yerleşime ait yuvarlak planlı kulübelere bulunmaktadır¹⁸. Köy, Hellenistik-Roma Dönemi'nde Ploutonion olarak adlandırılan kutsal alan olan doğal oyuktan iki kilometre uzaklıktadır.

Hades Kutsal Alanı'nda bulunan parçalar arasında kabartmalı bir kaba ait altın mikalı ince astarlı ritüel işlevli parçalar dikkat çekmektedir (Fig. 22). Kap altın mikalı astarlıdır ve yaklaşık 60 cm yüksekliğindedir; yuvarlak formu ve iki yatay kulbu nedeniyle sıvı ritüeli ile bağlantılıdır (D'Andria b, baskıda). Teknik ve üslup olarak İÖ VI. yüzyıla tarihlenmektedir, üslup olarak İonia ve Lydia özelliklidir; üzerinde yer alan figür son derece önemlidir,

¹⁴ Portiko'ya ait blokların incelenmesi bir doktora tezine konu olmuştur, bkz. Bozza 2014-2015.

¹⁵ Paleobotanik araştırmalar için bkz. Fiorentino et al. 2012.

¹⁶ Kültürel bağlamındaki kuş kemikleri için bkz. De Grossi Mazzorin 2004: 179-181.

¹⁷ Konakçı 2014: 87-122.

¹⁸ Phryg Dönemi ile ilgili önemli bilgileri paylaştığı için Denizli Müzesi Müdürü Hasan Hüseyin Baysal, ve kazıları yöneten arkeologlar Elvan Altıntaş ve Birgül Çamoğlu'na teşekkürlerimi sunmak isterim.

Fig. 25. Ploutonion mağarasının girişinin üstünde yer alan Phryg kutsal alanının 3 boyutlu sanal rekonstrüksiyonu (M. Limoncelli).

yüksek arkalı iskemlede oturan kişi çifte flüt çalmaktadır. Mevcut iki çifte flütten bir tanesi tanrıça Kybele kültüyle bağlantılı Phryg çifte flütü uç kısmı borazan şeklinde sonlanan *elymostur*¹⁹. Lanuvium (Roma Musei Capitolini) Kybele kültü rahibi kabartmasında müzik aletleri arasında İmparatorluk Dönemine kadar Magna Mater'in tipik atribüsü olan *elymos* da yer almaktadır²⁰. Bu öğeler Strabon ve diğer antik yazarların tanıklıklarını doğrulayan Ploutonion ve Phryg Ana Tanrıça kültü ile olan bağlantıyı kesin olarak ortaya çıkartmaktadır. Kadın kültüyle bağlantılı olarak kutsal alanda ele geçen *koutrophoros* heykelcikleri de sayılmalıdır (Fig. 23). 2015 yılı çalışmaları sırasında depremden zarar görmüş olan İon yarım sütunlu cephe yapının restorasyonunu yapmak üzere söküldü. Böylece deprem sonucu oluşan fay çatlığının içindeki alanın araştırılması ve inananlar tarafından sunulan adak eşyaları ortaya çıkartılmış oldu. Kadın dünyası ile ilgili bir dizi obje, iğ gövdeli unguentariumlar ile Mısır kökenli sarı çizgi bezemeli beş adet mavi cam unguentarium ele geçti (Fig. 24). Kemik taraklar, cam boncuklar, kemik ve camdan yapılmış tokalar mağaranın kadın inananlar tarafından ziyaret edildiğini ve kadın tanrıya tapınıldığını kanıtlamaktadır. Tanrıça Kybele ve daha sonra Roma dünyasında kocası Plouton ile büyük önem kazanan Persephone gibi doğal dünya ve yeraltı güçleriyle bağlantılıydı.

¹⁹ Tipik Phryg çifte flütü *elymos* için önemli bir çalışma bkz. Bélis 1986: 21-40.

²⁰ Vermaseren 1977: no.466. Kybele ritüellerinde müzik aletlerinin kullanımı için bkz. Pavolini 2015: 357, Fig. 4.

Fig. 26. Eumenia bölgesindeki (Şeyhlü-Işıkli, Çivril bölgesi, yukarı Maiandros Vadisi) kayaya oyulmuş kutsal alan.

Bölgesel Çerçeve Üzerine Daha Geniş Yorumlar

Veriler yenidir ve daha fazla doğrulama gerektirmektedir; henüz başlangıç aşamasında olan Ploutonion'un eski tabakalarına ait kazılar ilerledikçe mutlaka başka veriler de gün ışığına çıkartılacaktır. Termal su kaynaklı ve gaz çıkışı olan mağarayla bağlantılı Kybele Phryg Kutsal Alanı Arkaik Dönemde Lykos Vadisi ve etrafındaki platolarda yerleşik halk için dini bir merkez niteliğindedir (Fig. 25). Denizli Müzesi tarafından territoryumda yürütülen araştırmalar²¹, Midas Şehri etrafındaki yerleşimlerde Emilie Haspels tarafından 30'lu yıllarda ortaya çıkartılan²², tüm Phryg Bölgesi için tipik, çok sayıda basamaklı sunaklı kaya kült alanının belirlenmesini sağladı (Fig. 26).

Hierapolis'in koloni kuruluşundan önce, mağara ve etrafındaki kayalıkta gelişen Arkaik Dönemden itibaren Kybele'ye adanmış kült alanı çekim merkezini oluşturmaktadır²³. Ana Tanrıça, kayalık tepeler ve toprağın derinliklerinden gelen doğal gücün muhteşem tezahürleriyle bağlantılıdır²⁴.

Bu buluntu, Ege kıyıları ile iç Anadolu'nun platolarını bağlayan güzergah boyunca kültürel ve dini dinamiklerin anlaşılmasında yeni bir bölüm açılmasını sağladı. İÖ III. yüzyıl

²¹ Şimşek 2009: 673-690; Söğüt 2011.

²² Haspels 1971; Berndt-Ersöz 2006.

²³ Scardozi 2013: 69-88.

²⁴ Roller 1999.

sonlarında koloni kuruluşuyla, yerleşim ve kültürel sistem, Hellenistik kentsel yerleşim özellikleri etkili yeni bir gerçeklikle bağlanır. Antik Phryg Magna Mater kültü, Ion kolonileriyle birleşen Yunan geleneği ve mitolojisiyle bağlantılı yeraltı tanrıları Hades-Pluton ve Persephone-Kore ile yeni bir dini bağlam içine dahil edilmiştir²⁵. Hierapolis Ploutonion'unda edebi kaynaklar ve arkeolojik veriler, Anadolu'nun farklı kültürleri arasındaki yoğun diyalogu ve etkileşimi ortaya çıkartan kültürlerin kökenini oluşturan doğal olaylardaki bu karmaşık gerçekliği tutarlı bir anlatımla ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Altunel, E. 2000
“L'attività sismica a Hierapolis e nelle zone limitrofe”, F. D'Andria – F. Silvestrelli (eds.) *Ricerche archeologiche turche nella valle del Lykos*, Galatina: 299-314.
- Altunel, E. – P. L. Hancock 1996
“Structural attributes of travertine-filled extensional fissures in the Pamukkale plateau, western Turkey”, *International Geology Review* 38: 768-777.
- Atlante di Hierapolis 2008
F. D'Andria - G. Scardozzi – A. Spanò, *Atlante di Hierapolis di Frigia, Hierapolis di Frigia II*, Istanbul.
- Bélis, A. 1986
“L'aulos phrygien”, *Revue archéologique*: 21-40.
- Berndt-Ersöz, S. 2006
Phrygian Rock-Cut Shrines. Structure, Function and Cult Practice, Leiden.
- Bozza, S. 2014-2015
Architettura ionica a Hierapolis di Frigia, Doktora Tezi, Università Cattolica di Milano.
- Bruns-Özgan, Ch. 2002
Knidos. Ein Führer durch die Ruinen, Konya.
- Carettoni, G. 1963-1964
“Scavo del tempio di Apollo a Hierapolis (rapporto preliminare)”, *Annuario della Scuola archeologica di Atene e delle missioni italiane in Oriente* 41-42, 1963-1964: 411-433.
- Dakaris, S. I. 1993
The Nekyomanteion of the Acheron, Atene.
- D'Andria, F. 2011
“Gods and Amazons in the nymphaea of Hierapolis”, F. D'Andria – I. Romeo (eds.) *Roman sculpture in Asia Minor*, Proceedings of the International Conference to celebrate the 50th anniversary of the Italian excavations at Hierapolis in Phrygia, Cavallino (Lecce), 24-26 May 2007, *Journal of Roman Archaeology Supplement* 80, Portsmouth: 150-172.
- D'Andria, F. 2013
“Il Ploutonion a Hierapolis di Frigia”, *Istanbul Mitteilungen* 63: 157-217.
- D'Andria, F. 2014a
Cebennem'den Cennet'e. Hierapolis (Pamukkale), İstanbul.
- D'Andria, F. 2014b
“Phrygia Hierapolis'i (Pamukkale) 2012 yılı kazı ve restorasyon çalışmaları” 35. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.1, Ankara: 361-375.
- D'Andria, F. (Baskıda a)
“Sculpture in the context of the Ploutonion in Hierapolis”, *Sculpture in Roman Asia, Conference in Ephesos, 1-4 October 2013*.

²⁵ Schipporeit 2013, 17 vd.

- D'Andria, F. (Baskıda b)
 “The Cult of Cybele in Hierapolis of Phrygia”, *The Phrygian lands over time, International Conference, Eskişehir 2015*.
- De Grossi Mazzorin, J. 2004
 “I resti animali del mitreo della Crypta Balbi: testimonianze di pratiche culturali”, M. Martens – G. De Boe (eds.) *Roman Mithraism: the Evidence of the Small Finds*, Brussels: 179-181.
- Florentino, G. – C. D'Oronzo – F. Solinas, 2012
 “Le ricerche archeobotaniche a Hierapolis di Frigia. Campagne 2002-2006”, F. D'Andria – M.P. Caggia – T. Ismaelli (eds.) *Hierapolis di Frigia V. Le attività delle campagne di scavo e restauro 2004-2006*, Istanbul: 39-59.
- Giannico, V. 2013-2014
Il Ploutonion a Hierapolis di Frigia. I depositi votivi, Master Tezi, Università del Salento.
- Grewe, K. – P. Kessener 2007
 “A Stone Relief of a Water-Powered Stone Saw at Hierapolis, Phrygia. A first Consideration and Reconstruction Attempt”, J.P. Brun – J.-L. Fiches (eds.), *Énergie hydraulique et machines élévatrices d'eau dans l'antiquité*, Actes du colloque international, Vers-Pont-du-Gard 20-22 septembre 2006, Naples: 227-234.
- Haspels, C. H. E. 1971
The Highlands of Phrygia. Sites and Monuments, Princeton.
- Ismaelli, T. 2009
 “Il monopteros del Santuario di Apollo a Hierapolis di Frigia. Ricerche sull'oracolo alfabetico”, *Istanbul Mitteilungen* 59: 131-192.
- Konakçı, E. 2014
 “Laodikeia'nın İlk Yerleşimi: Asopos Tepesi”, C. Şimşek (ed.) *10. Yılında Laodikeia (2003-2013 Yılları)*, Istanbul: 87-122.
- Kumsar, H. – Ö. Aydan – C. Şimşek – F. D'Andria 2016
 “Historical earthquakes that damaged Hierapolis and Laodikeia antique cities and their implications for earthquake potential of Denizli basin in western Turkey”, *Bulletin of Engineering Geology and the Environment*, 75.2: 519-536.
- Love, I. C. 1971
 “A Preliminary Report of the Excavations at Knidos, 1972”, *American Journal of Archaeology* 77: 413-424.
- Mangartz, F. 2007
 “The Byzantine Hydraulic Stone Cutting Machine of Ephesos (Turkey). A Preliminary Report”, J.P. Brun – J.L. Fiches (eds.) *Énergie hydraulique et machines élévatrices d'eau dans l'antiquité*, Actes du colloque international, Vers-Pont-du-Gard 20-22 septembre 2006, Naples: 235-242.
- Marabini, S. 2015
 “Note illustrative della carta geologica di Hierapolis”, *Nuovo Atlante di Hierapolis*, Istanbul: 7-12.
- Mele, A. 2008
Il culto della dea Mefite e la valle d'Ansanto: ricerche su un giacimento archeologico e culturale dei Samnites Hirpini, Avellino.
- Mighetto, P. – F. Galvagno 2012
Le Terme-Chiesa e la sfida della conservazione dei segni dell'attività sismica: i primi interventi di messa in sicurezza e di consolidamento del complesso monumentale, F. D'Andria – M.P. Caggia – T. Ismaelli (eds.) *Hierapolis di Frigia V. Le attività delle campagne di scavo e restauro 2004-2006*, Istanbul: 469-493.
- Moretti, J. – Ch. – N. Bresch – I. Bonora – D. Laroche – O. Riss 2014
 “Le temple d'Apollon et le fonctionnement de l'Oracle”, J.Ch. Moretti (ed.) *Le Sanctuaire de Claros et son Oracle*, Lyon: 33-50.
- Nielsen, I. 2002
Cultic theatres and ritual drama. A study in regional development and religious interchange between East and West in antiquity, Aarhus.
- Nuovo Atlante di Hierapolis 2015
 G. Scardozi (ed.), *Cartografia archeologica della città e delle necropoli, Hierapolis di Frigia VII*, Istanbul.
- Panarelli, P. 2016
 Il cosiddetto “Santuario delle Sorgenti” (Ploutonion): le attività di scavo 2008-2011, F. D'Andria – M.P. Caggia – T. Ismaelli (eds.) *Hierapolis di Frigia VIII. Le attività delle campagne di scavo e restauro 2007-2011*, Istanbul: 293-320.
- Pavolini, C. 2015
 “La musica e il culto di Cibele nell'Occidente Romano”, *Archeologia Classica*, 66: 345-375.
- Pfanz, H. – G. Yüce – F. D'Andria – W. D'Alessandro – B. Pfanz – Y. Manetas – G. Papatheodorou 2014
 “The Ancient Gates to Hell and their Relevance to Geogenic CO₂”, P. Wexler (ed.), *History of Toxicology and Environmental Health. Toxicology in Antiquity I*, London: 92-117.
- Ritti, T. 1985
Fonti letterarie ed epigrafiche, Hierapolis scavi e ricerche I, Roma.
- Ritti, T. 2006
Phrygia Hierapolis'i (Pamukkale) Eski Yazıtlar Rehberi, Istanbul.
- Roller, L. E. 1999
In Search of God the Mother: the Cult of Anatolian Cybele, Berkeley.
- Scardozi, G. 2013
 “I santuari del territorio di Hierapolis di Frigia: nuovi dati dalle ricognizioni archeologiche”, L. Giardino – G. Tagliamonte (ed.) *Archeologia dei luoghi e delle pratiche di culto*, Atti del convegno, Cavallino 26-27 January 2012, Bari: 69-88.
- Schipporeit, S. Th. 2013
Kulte und Heiligtümer der Demeter und Kore in Ionien, Byzas 16, Istanbul.
- Seigne, J. – Th. Morin 2007
 “Une scierie hydraulique du VIe siècle à Gerasa (Jerash, Jordanie). Remarques sur les prémices de la mécanisation du travail”, J.P. Brun – J.L. Fiches (eds.) *Énergie hydraulique et machines élévatrices d'eau dans l'antiquité*, Actes du colloque international, Vers-Pont-du-Gard 20-22 septembre 2006, Naples: 243-257.
- Semeraro, G. 2012
 “Ricerche nel Santuario di Apollo”, F. D'Andria – M.P. Caggia – T. Ismaelli (eds.) *Hierapolis di Frigia V. Le attività delle campagne di scavo e restauro 2004-2006*, Istanbul: 293-324.

Francesco D'Andria

Şimşek, C. 2009

“Regional Cults in the Lycos Valley and its Neighbourhood”, H. Sağlamtimur – E. Abay – Z. Derin – A. Ü. Erdem – A. Batmaz – F. Dedeoğlu – M. Erdalkıran - M. B. Baştürk – E. Konakçı (eds.) *Studies in Honour of Altan Çilingiroğlu. A Life dedicated to Urartu on the Shores of the Upper Sea*, Istanbul: 673-690.

Söğüt, B. 2011

Eumeneia, Şeyhlü-Işıklı, Istanbul.

Ustinova, Y. 2009

Caves and the Ancient Greek Mind. Descending Underground in the Search for Ultimate Truth, Oxford.

Vermaseren, M. J. 1977

Corpus cultus Cybelae Attidisque, 3. *Italia, Latium*, Études préliminaires aux religions orientales dans l'empire romain 50, Leiden.

Zwingmann, N. 2012

Antiker Tourismus in Kleinasien und auf den vorgelagerten Inseln, *Antiquitas* 59, Bonn.